

Romano džaniben

časopis romistických studií | 16. ročník | **1/2010**

Jiří Homoláč

Internetové diskuse o cikánech a Romech

Praha: Karolinum, 2009, 191 stran. ISBN 978-80-246-1515-8

Bohemista Jiří Homoláč uvádí svou knihu tvrzením, že „tato práce není o Romech“ (s. 9). Práce je totiž věnována interakci a užívání jazyka. Kniha se zabývá, jak Homoláč píše v úvodu, kategoriemi jako cikáni, Romové, rasisté nebo zastánci Romů „jen jako objekty utvářenými v diskurzu, nikoli jako sociálními skupinami, které existují nezávisle na textech“ (s. 9). Není to ani Homoláčova první práce, která takovým způsobem není o Romech. Ve svých předchozích publikacích (Homoláč 1998, Homoláč, Karhanová a Nekvapil 2003) se zabýval mj. tím, jak se o Romech píše v tradičních médiích, např. v novinách. S rostoucím užíváním internetu v českojazyčném prostředí se ale objevil prostor pro autorův další inovativní rozvoj v kontextu české jazykovědy nejen ve věci výběru materiálu, ale i v kombinaci teoretických a metodologických rámců a reflexivního přístupu – autor sám se hodně vyjadřuje k vlastnímu vývoji jakožto analytika.

Pro čtenáře neobeznámeného s lingvistickými směry lze všeobecně předeslat, že práce patří globálně k oblasti analýzy diskurzu (viz články od Homoláče i od jiných takto zaměřených českých autorů v monotematickém čísle *Sociologického časopisu* z roku 2006) a dále využívá vybraných podnětů z členské kategorizační analýzy, která je, v rámci etnometodologie, oborem příbuzným s poněkud známější konverzační analýzou (viz též Havlík 2009, Nekvapil 1999/2000, Nekvapil 2000/2001, Nekvapil a Leudar 2006). Členská kategorizační analýza se, všeobecně řečeno, zabývá tím, jak mluvčí či pisatelé v dané interakci kategorizují věci, děje, instituce, osoby atd. prostřednictvím volby slov pro jejich popis a jak kategoriím rozumějí. Příkladem může být debata nad tím, jestli se má mluvit o „odsunu“ nebo „vyhnání“ Němců z Česka po druhé světové válce (Nekvapil 2000/2001: 38). I když je Homoláčův teoretický

rámec tedy směsí různých sociologicko-psychologicko-diskurzivně orientovaných směrů, materiál, který analyzuje, je nejjasněji pochopitelný skrze kategorizaci.

Konkrétně se v úvodu Homoláč hlásí k dílu známých analytiků diskurzu jako M. Foucaulta, o jehož díle zároveň soudí, že neposkytuje instruktivní prostředky k provádění analýzy, nebo T. Van Dijka a R. Wodakové, představitelů směru kritické analýzy diskurzu. S tímto směrem, který se analytikovi snadno nabízí, pokud jde o problematiku internetnických vztahů, však sdílí Homoláč jen výchozí předpoklad, že společenské vztahy mezi majoritou a daným etnikem nejsou rovné.

V první kapitole se autor zmiňuje o konkrétních teoretických rámcích, které se zabývají internetnickými vztahy a ze kterých v knize vychází. Jsou to zejména kritická analýza diskurzu se sociokognitivní orientací v podání T. Van Dijka, diskurzivně-historická metoda R. Wodakové a jejích kolegů, a diskurzivní psychologie podle J. Pottera a M. Wetherellové. Svůj vlastní postup pak shrnuje jako etnometodologický rámec výše zmíněné členské kategorizační analýzy a diskurzivní psychologie, ze které si vypůjčil pojem „interpretační repertoár“, a to i v kombinaci s tzv. hausenblasovskou stylistikou (která, podobně jako etnometodologie, není v knize dopodrobna popsána). Místo „diskurzů“ se rozhoduje pro pojem „interpretační repertoáry“ jakožto „soubor jakýchkoli prostředků, které v analyzovaných textech/v textech dané oblasti viditelně/zjevně slouží k formování/konstruování objektů, subjektů a vztahů mezi nimi“ (s. 30). To, zda nějaký prostředek patří do interpretačního repertoáru, záleží na tom, jestli účastníci internetových diskusí daný prostředek takto určují. Ve druhé kapitole vymezuje Homoláč své pojetí diskurzivní analýzy internetových diskusí. Popisuje její celkovou organizaci a formální podobu jednotlivých příspěvků a tím prokazuje, proč jsou internetové diskuse vhodným materiálem pro diskurzivní analýzu.

V třetí kapitole popisuje Homoláč dva interpretační repertoáry, které nazývá X a Y. Existence repertoárů a jejich složení vnímá jako hypotézy, které pak ověřuje na dvou konkrétních případech v kapitolách 4 a 5. Repertoár X obsahuje prostředky a postupy diskutujících, kteří se vyjadřují negativně vůči Romům, a repertoár Y obsahuje prostředky a postupy diskutujících, kteří se Romů zastávají nebo se vyjadřují negativně vůči diskutujícím, kteří užívají repertoár X (Homoláč jej alternativně nazývá „nelze házet všechny Romy do jednoho pytle“). Popisuje pak hlavní subjektové pozice, tj. za koho se pisatelé vydávají: Romové, normální Češi, vyložení rasisté a zastánci Romů. Poté osvětluje, jak každý interpretační repertoár konstruuje každou z těchto kategorií. Pro interpretační repertoár X jsou shrnující hesla „Zavinili si to sami“ (při konstruování kategorie „Romů“) a „Nazývat věci pravým jménem“ (při konstruování kategorie „normálních Čechů“). Při zaujetí kategorie „normálních Čechů“ se účastníci navíc

vymezují vůči jiným kategoriím (domácí politici, cizina, zastánci Romů, média), které obviňují z politické korektnosti.

V kapitolách 4 a 5 se zabývá Homoláč dvěma případy internetových diskusí. U obou demonstruje, jakým způsobem se v internetových diskusích konstruuje oficiální majoritní diskurz. První případ představuje diskuse o migraci Romů na západ. Účastníci diskuse tu čerpají z obou předem popsaných interakčních repertoáru (X a Y), a to i v rámci jednotlivých příspěvků. Diskuse o migraci podle Homoláče ukazují, „že pro oficiální majoritní diskurz o migraci Romů je charakteristické, že diskutující volně přecházejí k jiným romským tématům a že takové rekontextualizace migrace Romů nevzbuzují negativní odezvu nebo jsou dokonce dále rozpracovávány“ (s. 133). Tato vlastnost dokonce charakterizuje „celý neoficiální majoritní diskurz o Romech“. Homoláč zvláště upozorňuje na případ reakce na jednoho účastníka diskusí, který ho vede k formulaci hypotézy, že člověk, který se jakýmkoliv způsobem zastává v diskusi migrujících Romů a legitimizuje jejich akty, se ocitne v marginální pozici vůči ostatním diskutujícím a bývá jimi zpochybňován. Případ, který Homoláč probírá v páté kapitole, o vítězství zpěváka Vlasty Horvátha v soutěži Superstar, dále potvrzuje, že majoritní pohled na Romy v diskusích se manifestuje v argumentaci, že by se měli Romové přizpůsobit většinové společnosti. Tato diskuse podle Homoláče též vykazuje rysy oficiálního majoritního diskurzu např. tím, že i Horváthovi příznivci (vystupující jako „normální Češi“) se shodli v negativním názoru na Romy – Horvátha popsali jako slušného, integrovaného (a tedy výjimečného) Roma, který na rozdíl od jiných něco dokázal.

V šesté kapitole vyvozuje Homoláč své závěry. Vrací se k pojmu „diskurz“, který definuje jako „sít textů, reakcí na ně a vztahu mezi nimi“ (s. 163), tedy nejen jako lingvisticky pojetý soubor prostředků a jejich funkcí. Příkladem toho je skutečnost, že účastníci diskuse často spojovali sociální postavení příslušníků majority s jejich vztahem k Romům – zastánci Romů byli např. popsáni jako lidé s vyšším společenským postavením, a tak si mohli dovolit zastat se Romů, což „normální Češi“ nemohli. Nechce ale diskurz nazvat „rasistickým diskurzem“, protože:

- 1) uživatelé repertoáru X se sami nepovažují za rasisty a účastníci převážně neprojevují nadřazenost vůči Romům,
- 2) titíž uživatelé většinou v diskusích nejsou ani za rasisty považováni,
- 3) účastníci diskusí řeší typově stejné interakční problémy, jaké řeší při mluvení nebo psaní o čemkoliv jiném a
- 4) užívání zvlášť negativních generalizací vůči něčemu (v tomto případě vůči jinému etniku), což považují vědci z oboru sociálních věd i účastníci diskuse za hlavní rys rasistického diskurzu, je charakteristické i pro diskurz o čemkoliv jiném.

Společenský přínos knihy spočívá podle Homoláče v detailním popisu diskurzu. Následně vysvětluje, jaký je rozdíl mezi popisem a kritikou s tím, že analýza prezentovaná v knize je popisem a ne kritikou. Osobně věří tomu, že mnoho výroků obsažených v internetových diskusích rasistické opravdu jsou, zároveň však míní, že obecně morální zásady neposkytují příliš účinný analytický nástroj, protože autoři „rasistických“ příspěvků se většinou sami cítí být morálně v právu. Autor nechce tvrdit, že diskurz o Romech má stejnou společenskou relevanci jako např. „diskurz o houbaření“, ale zároveň se chce odlišit od představitelů kritické analýzy diskurzu, kteří „ztotožňují vlastní rozumění nějakému prostředku s tím, jak tomuto prostředku rozumějí sami sociální aktéři, a na tomto nejistém základě činí závěry o sociálních důsledcích užívání daného prostředku“ (s. 169). Kritičnost vlastního přístupu naopak vidí Homoláč v analýze těch entit a způsobů, jak jsou entity v daném diskurzu konstruovány.

Závěry knihy mají prakticky orientovanou podobu a mohli by je zohlednit ti, kteří usilují o harmonické soužití různých skupin v České republice – jak uvádí autor na začátku knihy, příklady takových jedinců jsou sociologové a zadavatelé tvůrčích kampaní zaměřených na zlepšení interetnických vztahů. Tyto závěry se týkají hlavně praktik vztahující se ke kategorii „normální Češi“. Homoláč např. dospívá k závěru, že o užívání výrazů „rasista“ v souvislosti s kategorií „normální Češi“, podobně jako poukazování na „slušné“ příslušníky romského etnika bývají v neoficiálním majoritním diskurzu neefektivní, ba přímo kontraproduktivní. Dále konstatuje, že pisatelé, kteří se kategorizují jako „normální Češi“, vyslovují v neoficiálním majoritním diskurzu pocit, že je jim upírána jejich negativní zkušenost s Romy (např. tím, že jsou jejich příspěvky mazány), což vede k jejich přesvědčení, že jen oni nazývají věci pravým jménem.

Dílo je důkladně zpracováno a srozumitelně strukturováno v kultivovaném a čtivém stylu, příklady jsou prezentovány transparentně. Svým způsobem poslouží kniha jako vzor pro filologické práce (např. bohemistické nebo romistické), které mají interdisciplinární ambice, zejména směrem k sociologii, antropologii, etnologii a v neposlední řadě k filozofii vědecké práce. Homoláč též v zajímavých a aktuálních souvislostech zachycuje pozici výzkumníka hledajícího vhodný způsob, jak uchopit závažná společenská témata.

Kniha sice o Romech není, ale poskytuje velmi vhodný rámec pro vnímání romské problematiky v České republice i jinde a navíc ukazuje na univerzálnost a aplikovatelnost analýz repertoárů s hesly jako „zavinili si to sami“ a „nazývat věci pravým jménem“.

Literatura:

- HAVLÍK, M. 2009. Diskurzívní praktiky křesťanských kazatelů při konstituování standardního relačního páru „my“ – „oni“. *Slovo a slovesnost* 70 (2). ISSN 0037-7031, s. 83-100.
- HOMOLÁČ, J. 1998. *A ta černá kronika!* Brno: Doplněk. ISBN 80-7239-015-5.
- HOMOLÁČ, J., NEKVAPIL, J., KARHANOVÁ, K. (eds.) 2003. *Obraz Romů v středoevropských masmédiích po roce 1989*. Brno: Doplněk. ISBN 80-7239-137-2.
- NEKVAPIL, J. 1999/2000. Etnometodologická konverzační analýza v systému encyklopedických hesel. *Češtinář* 10, ISSN 1211-6874, s. 80-87.
- NEKVAPIL, J. 2000/2001. Sociální kategorizace v interkulturním kontaktu. *Češtinář* 11, ISSN 1211-6874, s. 38-52, 72-84. (viz též <http://ulug.ff.cuni.cz/sylaby/soc_kateg.htm>).
- NEKVAPIL, J., LEUDAR, I. 2006. Prezentace událostí 11. 9. 2001: Bush, bin Ládin a jiní v interakci. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 42 (2). ISSN 0038-0288, s. 353-377.
- Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 42 (2): Analýza promluv a textů, analýza diskurzu (monotematické číslo). 2006. Ed. J. Nekvapil. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky. ISSN 0038- 0288.